

HASZNOS SZAKDOLGOZATOK.

Egy és más a betűről.

IRTA: NOVÁK LÁSZLÓ.

UGYAN ki hinné: annak a piczinyke ákom-bákomnak, a mit mi betűnek nevezünk, nagyobb a históriája mint akárhány fejedelemségé. Hiszen még a legigénytelenebbje is évezredek mult fejlődésével és viszontagságaival dicsekedhetnék.

Ha kezünkbe vesszük valamely nagyobb nyomdának mintakönyvét: a betűk forma- és stílusbeli ezernyi változatát látjuk benne; ha rátérünk a könyvnyomtatás előtti idők írásainak tanulmányozására: akkor megérthetjük, hogy micsoda nagykiterjedésű és egyszersmind élvezetes tudomány-ágazat a betűstílusok ismerete.

Egy emberöltő alatt sem meríthető az ki.

Hú tükre volt a betű a kor díszítő stílusának mindig; sőt a népek, nemzetek fölfogása, individualitása is meg-megnyilatkozott a formáiban számtalanszor. Hiszen még mi is megkülönböztetünk francia meg angol antiqua betűket, a németnek pedig egészen a legújabb időkig nemzeti betűje a fraktur.

Híres tudósok, nagynevű művelődéstörténet-írók és művészek szentelték már életük java részét a betű tanulmányozásának. Hogy többet ne említsünk, ott van Faulmann Károly, a ki szegény betűszedőből lett az ausztriai tudományosság egyik csillagává, aztán a nagy német dekoratív művész, Hupp Ottó, az angol Lewis F. Day s a halhatatlan emlékezetű William Morris.

Szomorú dolog, de az egy Faulmannon kívül nem ismerünk olyan szaktudóst, a ki nyomdászból lett volna azzá. Pedig ha valakinek, hát a könyvnyomtatónak meg litografusnak ugyan elég alkalma volna a betűformák és stílusok tanulmányozására.

A betűszedés jórészt a betűfajták ismeretén alapul. A könyvnyomdai munkán, legyen bár az még olyan ékes mesterszedés is, a betű a fő alkotó elem; a mit a betű kifejez, az a cél. Minden egyéb mellékes jelentőségű a nyomtatványon. Az ornamentum csak staffázs, a melynek a betűhöz kell igazodnia. Ha a betűk, illetőleg a betűkből álló sorok szépek s helyesen vannak megválasztva: a nyomtatvány ornamentum nélkül is szép; de ha a betűk, illetőleg sorok csúnyák: nem üthetjük azt helyre semmiféle ékesítő anyaggal.

Mindamellet, hogy az egész nyomdászatnak a betű az éltető eleme, mégis mostohán bánunk vele. Szakirodalmunkban alig esik róla szó s magunk alig méltatjuk nagyobb figyelemre. A szignatúrának még mindig nagyobb szerepe van nálunk a betű fölismerésében, mint magának a betű formájának. Jól-rosszul megtanuljuk a nyomdánkban levő betűk – többnyire exotikus – nevét, de azok stílusával, mélyebbre ható, rendszeres tanulmányozásával éppen semmit sem törődünk.

Pedig, de sok tanulni valónk akadna e körül!

*

Sok szó esik manapság a betűbeli „divat“-ról. Azt mondják, hogy a modern irány hozta új betűk csaknem teljesen kizárják a régebbieknek használatát a jelesebb mestermunkákon.

Ennél a dolognál érdemes lesz egy kissé időzni.

Talán mondani sem kell, hogy a mi modern renaissance betűink, azok t. i., a melyeket De Vinneről, Morrisról, Elzevirről stb. neveztek el, s azok is, a melyeket római, latin, román, jubileumi meg hollandi antiqua néven ismerünk: csöppet sem újak. Ha összehasonlítjuk őket Jenson és Aldo Manuzio örökké szép mediaevalis betűivel, nem sok különbséget találunk köztük. A míg az olasz mesterek betűinek a szabályos kör volt az uralkodó alapformája: a mi modern könyvbetűinket inkább a tojásdad forma jellemzi. Ezért e betűfajták jóval keskenyebbek is a XV. század betűinél, a mi a tojásdad alapformával kapcsolatosan gyakran megnehe-

zíti az olvasást s sűrű szedésben néha púposodóknak mutatja a sorokat.

A modern betűfajtáknak különösen a nagybetűi olyanok, hogy jellemző formáikat, ha nem is következetesen, de megtaláljuk már a Kr. u. VI–VII. század írott kézírataiban is. A *Q*, *R* lábát már akkoriban is elfutóan írták, s a tollvonásos betűknek ez a karakterisztikonja megmaradt egészen a XIX. századig. Az Elzevirek, Plantinek és Tótfalusi Kiss Miklós *Q* betűinek legalább olyan hatalmas farka volt, hogy az a harmadik betű alá is elért.

A *G* betű modern betűfajtáink mindegyikében olyan, hogy jobboldali függőleges vonása jóval hosszabb, mint a tíz-húsz esztendeje divatozott betűfajtákban. Ez a magasra húzott szárú *G* betű annyiban új, hogy nyomtatott betűfajtában eddig nem igen láttuk. Írott és kőbe vésett emlékeken azonban találunk rája példát a XIV. századból is, a mikor alakja még fejlődésben volt, s bár ezt az említett vonalát rendszeren nagyon kurtára fogták, mégis akadt ember, a ki szebbnek találta a hosszú-szárú *G* betűt.

A modern betű szerkezetében van még néhány kisebb eltérés a régi formáktól: az *E* középső vonal-kája magasabbra került, az *M* lábait széjjelterpesztették stb. De ezek mind jelentéktelen dolgok. A fő különbség az, hogy a gömbölyű alapformából tojásdad lett, a betűk egyikén-másikán az árnyékolt vonalat nem ott kezdik, a hol azelőtt, hanem gyakran vagy följebb, vagy lejjebb, mint ezt például az *o*, *e*, *c* betűkön is láthatjuk. A vékony meg árnyékolt vonalak vastagsága közti arány is többnyire más, mint régebbi könyvbetűinken: általában arra törekedtek, hogy a vékony vonalak vastagításával a betű dekoratív hatását emeljék.

Ezek a különbségek azonban nem zárják ki, hogy régebbi fajta mediaevalis betűinket s mostani modern könyvbetűinket némely nyomtatványon esetleg együtt is használjuk. Fő elvünknek ugyan annak kellene lennie, hogy minden nyomtatványunkon csak egyetlen betűfajta alkalmazunk, de ez – mint tudjuk – a gyakorlatban kivihetetlen.

Régi mediaevalis betűink s a modern könyvbetűk közt a különbség nincs akkora, mint a mekkora különbséget például az antiqua betűk mediaevalis és francia vésésű fajtái között láthatunk. Okkal-móddal tehát hasz-

nálhatjuk a régi meg új mediaevalis betűket együtt is, a fő, hogy az előbbiek ne legyenek túlságosan megromlott képűek és czikornyásak, mint a minők a régebbi úgynevezett román mediaevalis betűk. Hogy az új „római“ renaissance-betűk sokban különböznek például az 1880-as évek elején öntött „román“ mediaevalis betűktől: az bizonyos. De mi ennek az oka? Egyszerűen az, hogy a 80-as évek román betűi elfajultak, elvesztették régi klasszikus formájukat, erőtlenné váltak. Szinte érthetetlen okokból a betűöntők még arra sem ügyeltek, hogy a betűk között a hézag egyöntetű legyen (a mit a német a „Bunzenweite“ szóval fejez ki). Így esett azután, hogy e betűfajtákból egységes, tömör képű sort alig lehet szedni.

*

Van mostanában néhány olyan betűfajtánk, a mely bizonyos mértékben tagadhatatlanul eredeti. Ilyenek például: Eckmann híres típusai, Hupp és Schiller újnémet betűi.

Kérdés már most, hogy ezek az új és részben művészi betűfajták mennyiben használhatók a mi magyar nyelvű nyomtatványainkhoz, mert hiszen ezek a betűk többé-kevésbé közelednek a gót, schwabacher meg fraktur jelleghez, aminthogy is megalkotásukkor az illető művészeknek az volt a céljuk, hogy átmeneti betűfajtákat teremtsenek velük az antiqua meg a német „nemzeti“ betű: a fraktur között, illetőleg hogy a német nyomdászoknak és kiadóknak a frakturról az antiquára való áttérést megkönnyítsék.

A legtöbb ember azt találja erre mondani, hogy egészen bátran használhatjuk még a kifejezetten gótikus betűt is a magyarban, mert a modern dekoráció nem törődik azzal, milyen stílus felé hajlik a betű; a fő, hogy az a munka síkornamentumos hatásába beletalálja magát. Morris is azt az elvet követte, a mikor angol nyelvű könyveit gótikus betűkkel nyomtatta.

És ez talán helyes is. Az az idegenkedés legalább, a mit sok könyvnyomtatónál tapasztalhatunk, például az Eckmann-típusok iránt is: nem okolható meg eléggé alaposan.

*

Eddig főképen a betűk formáiról volt szó; talán jó lesz röviden, nagyon röviden, megemlékezni a betűk dekoratív hatásának kultuszáról is.

Dekoratív hatás! Sűrűn hallott szállóigénk ez a két szó, de hát mit jelent? Mert hát tüzetes definícióját még nem igen olvashattuk sehol.

A magam gyarló eszével dekoratív hatás alatt a betűknek s a betűkből összeállított soroknak azt a tulajdonságát értem, a melynek révén az a betű, illetőleg sor nemcsak hogy gondolatokat közvetít, hanem egyszersmind díszíti is a papiros síkját. A betű maga a papiroslapnak kész ornamentuma, s annak minden egyéb módon való díszítését ha nem is fölöslegessé, de nélkülözhetővé teszi.

A mely betűfajta a maga összhatásában elég szép ahhoz, hogy a papiroslapot díszítse, annak ez a tulajdonsága dekoratív hatás. Már most lássuk, hogyan fogták föl eleink a dekoratív hatás fogalmát, vagy a mi mindegy azzal: milyen betűt tartottak szépnek?

A lúdtollal írott régi kéziratok betűi vastagvonalúak, erőteljesek voltak; a gót betűk mindegyike kész ornamentumnak számít; az írott oldal maga tömören egymás mellé sorakozó ornamentális egységekből épített zárt alkotás, szinte díszé annak a papiros lapnak. S a teleírt toblongumon – ezt jól figyeljük meg – a fekete részecskék, tehát a betű vonásai, összeadva jóval több helyet foglalnak el, mint a közülük előcsillámló fehér helyecskék. Az ilyen tömören írott oldalakat a XIV. század embere szépnek tartotta. Mert ha nem tetszett volna neki: róhatta volna a betűket kissé szellősebben is.

A prototipográfusok a kéziratok betűit meg stílusát utánozták. Kezdetben gót betűkkel, majd a szemigóttal, addig, a míg Jenson meg nem alkotta az első antiqua betűtipusokat.

Jensonnak és kortársainak munkái még a mai értelemben voltak dekoratív hatásúak: a fekete vonalak összesége több helyet foglalt el a kolumna síkjából, mint a fehér részeké. Még Dürer fraktur alfabétája is félig-meddig ilyen. Antiqua majuszkuláiban pedig a vastag és vékony vonalak egymás közti aránya 1 : 3 volt.

A betűöntés a XVI. század vége felé külön mesterséggé lett. Még maga a betűtervezés is átkerült a művészek és a tudós nyomdászok kezéből a betűöntőkébe, a kik a technikát többre tartották a művészetnél. Ennek, s az öntő-eszközök tökéletesedésének az volt a következménye, hogy technikai mesterfogásokkal igyekeztek tündökölni: hajszálvékonyágúra fogták a

betűk vonalait. Különösen az olasz Bodoni tűnt ki e tekintetben.

Hosszú időn által, egészen a XIX. század kilenczvenes éveig az ilyen betű volt a divatos. Különösen a XVIII. században a könyvnyomtató meg rézmetsző versenyzett abban, hogy minél vékonyabbak és minél cikornyásabbak legyenek a betűi. A mai dekoratív hatással, sőt még az olvashatósággal is, vajmi keveset törődtek. A betű formái meg végképen megromlottak.

Ebben a sivár korban jól esik az angol Caslon Vilmos betűit látnunk. Ez a kiváló betűöntő – úgy látszik – érezte a betűtervezés dekadenciáját s olyan betűket alkotott, a melyek forma és dekoratív hatás dolgában ha nem is érték el az olasz mesterek betűinek szépségét: mégis csak különb alkotások voltak az akkori idők vérszegény betűfajtáinál.

Így változott a betű stílusa meg a közönség ízlése a századok folyamán. Az emberiségnek dekoratív szép iránt való érzéke csodálatos módon gyakran éppen ellenkező alapelveket teremtett a betűtervezésben, éppen úgy mint az egész művészetben.

Ki tudja, hogy a közel jövő könyvnyomtatói nem dobják-e rövidesen sutba a mi mostan divatos könyvbetűinket. Hiszen formai szépségük és dekoratív hatásuk mellett hibájuk is akad elég.

A hirdetésekpről általában.

IRTA: BUJNOVSZKY REZSŐ.

HA SZAKDOLGOZATAINKAT figyelemmel kísérjük, úgy azt tapasztaljuk, hogy sok hasznos tudnivalóval foglalkoznak, de legkevesebbet a gyakorlatban oly sokszor előforduló hirdetés-szedéssel. Megkísérlem tehát, tisztelt szaktársaim figyelmét szakmánk eme kiváló ágazatára is felhívni, hogy soraimon felbuzdulva, nemcsak szerény nézeteim, hanem talán gazdagabb tapasztalatokkal bíró szaktársaink nézetei is megnyilatkozzanak a szaklapok hasábjain.